

DONDERDAG 5 OKTOBER 2017

Amor complexitatis

CONFERENTIE EN AFSCHEIDSREDE
HARRY KUNNEMAN

conferentie en afscheidsrede | donderdag 5 oktober 2017 | Utrecht | 10:00 - 15:30

LOCATIES

plenair ochtendprogramma: - UCK, Domplein 4, Utrecht

workshops: - UCK, Domplein 4, Utrecht

- Universiteit voor Humanistiek, *ingang Pieterskerkhof*
Kromme Nieuwegracht 29, Utrecht

lunch: - Pieterskerk, Pieterskerkhof 5, Utrecht

afscheidsrede: - Janskerk, Janskerkhof 26, Utrecht

Conferentie: amor complexitatis

In samenwerking met de Universiteit voor Humanistiek organiseert Gezelschap Waardenwerk een conferentie ter gelegenheid van het afscheid van Harry Kunneman als hoogleraar Sociale Filosofie, in het bijzonder theorie en praktijk van normatieve professionalisering aan de Universiteit voor Humanistiek.

De inhoud ervan wijst niet alleen naar het verleden, maar ook naar de toekomst: de conferentie brengt een groot aantal denkers en doeners bij elkaar die verwantschap voelen met centrale thema's uit zijn onderzoek en onderwijs, zoals kritisch humanisme, normatieve professionalisering, modus drie kennis en het ontwikkelen van moreel kapitaal in organisaties. In kritische aansluiting op het boek *Amor complexitatis*, dat op de dag van de conferentie verschijnt, dragen zij in leerzame wrijving bij aan het verder ontwikkelen van deze thema's. Het startpunt van de workshops wordt gevormd door een citaat uit het boek dat past bij de inzet van de verschillende workshops.

D A G P R O G R A M M A

Conferentievoorzitter: Caroline Suransky

09:30	Inloop en koffie, UCK, Domplein 4, Utrecht
10:05	Inleidende lezing door Frans Vosman
10:55	Aanbieden boek <i>Amor Complexitatis</i> en ISVW-boek <i>Werken aan trage vragen. De woorden van Harry Kunneman</i>
11:05	Filosofisch rollenspel
11:45	Eerste ronde workshops
13:15	Lunch
14:15	Tweede ronde workshops
16:00	Afscheidsrede <i>Radicaal humanisme</i> , Janskerk, Janskerkhof 26, Utrecht
17:00	Receptie

E E R S T E R O N D E workshops 11:45-13:15

Workshop

pag.

1 <u>Workshop Andries Baart en Wouter Kusters</u>	6
Meerstemmig, meerlagig, meervoudig, meerduidig <i>Het hanteren van handelingsdwang in complexe geestelijke gezondheidszorg</i>	
2 <u>Workshop Gert Biesta en Martien Schreurs</u>	7
Over de spanning tussen <i>idem</i> en <i>ipse</i> binnen de traditie van het Bildungshumanisme	
3 <u>Workshop Frederic Vandenberghe en Marc Deleeuw</u>	8
Het gesprek als ‘ontvouwing’ van het zelf met, voor en tegen anderen	
4 <u>Workshop Gert Schout en Hans van Ewijk</u>	10
Vreedzame begrenzing tegen de morele horizon van sociale rechtvaardigheid	
5 <u>Workshop Marije Klomp en Fernando Suárez Müller</u>	11
Valt verantwoord ondernemen te organiseren en professionaliseren?	
6 <u>Workshop Jan Nap en Mieke Moor</u>	12
Over geweld	

T W E E D E R O N D E workshops 14:15-15:45

Workshop

pag.

7 Workshop Cok Bakker en Kees Pieters 13
Complexiteitsdenken in de praktijk

8 Workshop Doortje Kal en Richard Brons 14
Strijdigheid en Kwartiermaken – meer ruimte maken voor een ander verstaan?
Perspectieven vanuit o.a. Jessica Benjamin en Judith Butler

9 Workshop Tineke Abma, Gaby Jacobs en Gustaaf Bos 16
Wrijving in participatief onderzoek: wat doen we ermee en (hoe) kan dat anders?

10 Workshop Bart van Rosmalen en Marieke Ploeg 17
Kritische organisatietheorie en muzische professionalisering

11 Workshop Michiel Korthals en Henk Manschot 18
Amor complexitatis in het tijdperk van het Antropoceen

12 Workshop Carmen Schumann en Arnold van Elteren 19
Nieuwe wegen voor humanistisch raadswerk
Leven en lijden, het pleit voor goed leven en het ongemak daarbij

1 Workshop Andries Baart en Wouter Kusters

Meerstemmig, meerlagig, meervoudig, meerduidig

Het hanteren van handelingsdwang in complexe geestelijke gezondheidszorg

Citaat

‘Meervoudigheid als ontologisch basisschema vormt een duidelijke stap vooruit ten opzichte van alle vormen van ontologische eenkennigheid, omdat vanuit een dergelijk meervoudig perspectief de hoeveelheid ruis aanzienlijk gereduceerd wordt en een veel groter domein van verschijnselen voor theorievorming, onderzoek en therapeutische beïnvloeding in aanmerking komt... Met ontologische complexiteit als kader voor de psychiatrie als wetenschap en als professionele praktijk duid ik geen helder te omschrijven ontologische en epistemologische positie aan, maar eerder een veelbelovende zoekrichting die verdere exploratie verdient alvorens op zijn waarde beoordeeld te kunnen worden.’

Bron: Twee fragmenten uit het artikel: ‘Van ontologische eenkennigheid naar ontologische complexiteit’ (2006), ook opgenomen in Harry Kunneman (2017), *Amor complexitatis*.

Thema

Harry Kunneman heeft in vele publicaties betoogd dat een eenzijdige, medisch-objectiverende ‘harde’ benadering noch louter een eenzijdige hermeneutisch-fenomenologische invalshoek in staat is om op zinnige en humane wijze de complexiteit van het ggz-werkveld te betreden. In deze workshop willen wij in leergesprekken met de deelnemers/nemers en aan de hand van een casus (film) het spanningsveld verkennen tussen een basishouding van meerduidigheid en complexiteit en het verlangen om het geheel toch in één tekst, één raamwerk te vatten. Al was het maar om de vraag te kunnen beantwoorden: en nu? wat moet ik met deze nijpende, afschuwelijke en tragische situatie?

Vanuit dit spanningsveld is veel van Kunnemans werk ontstaan, en hierop werken ook de workshopgevers ieder op hun eigen manier. Kunnemansiaanse thema’s die hierbij zullen terugkeren zijn: complexiteit, kritische theorie, emergentie van morele goederen, personen en patronen, het Ene en het veelvormige.’

Globale tijdsindeling

11:45 - 12:05: Introductie van de workshopbegeleiders: wie zijn zij, wat hebben zij met het werk en de persoon van Harry Kunneman en vanwaar deze themakeuze?

12:05 - 12:30: Vertoning documentaire van De Monitor: *Verwarde mensen* van 18 september 2016

12:30 - 13:15: Vrij leergesprek tussen Andries Baart, Wouter Kusters en de zaal over de bovengenoemde thema’s

2 Workshop Gert Biesta en Martien Schreurs

Over de spanning tussen *idem* en *ipse* binnen de traditie van het Bildungshumanisme

Citaat

‘Het begrip idem heeft betrekking op al die kenmerken aan de hand waarvan personen door anderen als ‘dezelfde’ geïdentificeerd kunnen worden. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer iemand op een reünie tegen een oud-klasgenoot zegt ‘jij bent ook niets veranderd’. Ricoeur gebruikt in dit verband ook het begrip karakter, als aanduiding van alle individuele kenmerken van personen die zich in de loop van hun leven min of meer ‘vastzetten’ en samen de betrokkene ‘karakteriseren’. Volgens Ricoeur verstaan wij onder het begrip ‘zelf’ in de moderne tijd echter nog meer dan deze idem-identiteit. Het zelf vertoont ook een andere vorm van permanentie in de tijd, die Ricoeur toelicht aan het doen van beloftes en de poging om zich daaraan te houden, bijvoorbeeld een belofte van trouw in een relatie. Hier komt het zelf in een andere, ethische en morele gedaante in het spel [...] Ricoeur spreekt van ipse-identiteit wanneer de persoon dergelijke moreel geladen verhoudingen met anderen (beloven, zich bekommeren, trouw zijn, voor iemand opkomen, enz.) en de daarmee verbonden existentiële keuzes daadwerkelijk aangaat en gestand probeert te doen.’

Hoofdstuk 4 *Amor complexitatis* ‘Van ontologische eenkennigheid naar ontologische complexiteit’

Thematiek

Kunnen educatieve professionals wel of niet om het begrip ‘Bildung’ heen als zij ernaar streven om de persoonsvorming binnen het onderwijs te faciliteren? Over deze vraag verschillen Gert Biesta en Martien Schreurs van inzicht. Biesta begrijpt ‘Bildung’ als een cultiveringsprogramma waarin de persoon wordt begrepen als ‘een ding dat gevormd moet worden’ (*idem*). Hierin is dus weinig ruimte voor de vorming van een *ipse*-identiteit. Om ervoor te zorgen dat de persoon binnen educatieve praktijken ook kan verschijnen als een individu dat ja of nee kan zeggen, dient het begrip ‘Bildung’ volgens Biesta aangevuld of misschien zelfs wel vervangen te worden door het pedagogische begrip ‘Erziehung’. Schreurs stelt echter dat er binnen de literair-filosofische stroming van het Bildungshumanisme wel degelijk aandacht is voor die andere gedaantes van het zelf die hierboven met het begrip ‘ipse’ worden aangeduid. De vraag is of de traditie van het Bildungshumanisme toereikend is om recht te kunnen doen aan de complexiteit van de menswording. Of moeten wij daarvoor te rade gaan bij die andere onderwijspedagogische traditie die met de term ‘Erziehung’ wordt aangeduid?

Tijdsindeling

- 11:45 - 12:00: Gert Biesta formuleert zijn kritiek op het Bildungsideaal en hij doet een voorstel om Bildung te vervangen door begrip ‘Erziehung’
- 12:00 - 12:15: Bildungshumanist Schreurs zoekt in het literaire Bildungsideaal naar elementen die verwantschap vertonen met ‘Erziehung’
- 12:15 - 13:00: Op zoek naar leerrijke wrijving met de toehoorders
- 13:00 - 13:15: Wrap up

3 Workshop Frederic Vandenberghe en Marc Deleeuw

Het gesprek als ‘ontvouwing’ van het zelf met, voor en tegen anderen

Citaat

Frederic Vandenberghe: Citaat uit ‘Brief aan mijn leermeester’

‘De verandering in mijn verhouding tot het postmoderne gedachtegoed kwam dan ook uit een andere bron. Langzamerhand krijg ik onvrede met uw volslagen gebrek aan aandacht voor lichamelijke, voor emoties en voor ‘bestaans-knoppen’; voor existentiële ‘klemsituaties’ waarin zowel het eigen bestaan als de eigen tong in de knoop zijn geraakt.

[Het postmoderne denken van] Nietzsche en Foucault kunnen begrepen worden als pogingen om een dimensie van ons bestaan te articuleren die in uw theorie van het communicatieve handelen niet voldoende gehonoreerd wordt: het ‘gesprek’ met jezelf, het steeds weer ervaren, overwegen en articuleren wat voor jou in het leven voedend is en wat niet, wat je emotioneel in beweging brengt of afsluit, wat je energie mobiliseert of weg doet vloeien, wat betrokkenheid op de wereld en op anderen mogelijk maakt, respectievelijk wat je opsluit in onzekerheid, schuld of zelfonderminning.’

Marc Deleeuw: Citaat uit ‘Dikke autonomie en diepe autonomie. Een kritisch humanistisch perspectief’

‘Wat kan mensen in staat stellen om zich het lot van anderen daadwerkelijk aan te trekken en daardoor geraakt te worden? [...] als individuen primair als vrij en autonoom worden opgevat, wat kan hen dan bewegen om moreel betrokken te zijn op het lot van anderen? Het hameren op de plicht, de eis of het gebod om dat te doen onderstreept eerder de diepte van de kloof tussen autonomie en morele bekommernis, dan dat het helpt om die te overbruggen. Butler en Benjamin bieden, zoals betoogd, belangrijke conceptuele aanknopingspunten voor een antwoord op deze vraag: wij zijn altijd al verwickeld in het leven van belangrijke anderen om ons heen en zijn van hen afhankelijk voor het doorbreken van onze opsluiting in intrapsychische almachtsfantasieën. Daarin toont zich een medemenselijkheid die zowel voorbij het liberale autonomiebegrip wijst als voorbij morele analyses die de betrokkenheid op het lot van anderen als een gebod en/of een plicht opvatten. Bij Butler en Benjamin verschijnt die conflictueuze en vaak ook pijnlijke betrokkenheid als het medium waarin een goed en zinvol leven mogelijk is. Het is met andere woorden de ervaring van mensen dat zij in de verwikkeling in het leven van anderen en in de begrenzing door anderen tot zichzelf kunnen komen, die de onontbeerlijke humuslaag biedt waaruit betrokkenheid op het wel en wee van anderen op kan rijzen.’

Thema: Van communicatief handelen naar narratieve identiteit

De ontdekking van de complexiteit van het bestaan (van het Zijn en van het Zelf) gaat samen met een ‘ont-wikkeling’ of ‘ont-vouwing’ (ex-plicatio of Aus-legung) van het zelf. De intersubjectieve communicatie in de publieke sfeer verdoezelt de existentiële spanningen van het postmoderne subject betreffende de vraag: Wie ben ik? Alhoewel die vraag hoogst persoonlijk is,

kan ik ze zelf niet alleen beantwoorden. Daar heb ik de andere voor nodig. Het zelfgesprek veronderstelt communicatie met de andere, maar ook andersom. De communicatie met de andere veronderstelt dat ik door zelf-gesprek tot mezelf kom. De overgang van intersubjectieve naar intrasubjectieve communicatie wijst weliswaar in de goede richting, maar uiteindelijk moeten we toch leren omgaan met onze eigen complexiteit. Zowel Habermas als Ricoeur blijven schatplichtig aan het humanistische ideaal van een coherent authentiek zelf. Het postmoderne denken stelt de coherentie van het zelf in vraag. Wat als het zelfgesprek de spanningen alleen maar verhoogt en leidt tot de ontdekking van een meervoudig zelf? Is de idee van een narratieve identiteit door gesprek met, voor en tegen de andere uiteindelijk niet een humanistische droom die eens te meer de macht van de andere en de repressie van het zelf fundamenteel onderschat?

Opzet en globale tijdsindeling

Frederic Vandenberghe (20 minuten): De Habermaster, de existentie en het zelf-gesprek

Marc Deleeuw (20 minuten): Kunneman & Ricoeur: Hoe te getuigen van het gebroken zelf?

Wrijvingsgesprek (20 minuten): Het gesprek als uitplooiing van rafels en wikkels

4 Workshop Gert Schout en Hans van Ewijk

Vreedzame begrenzing tegen de morele horizon van sociale rechtvaardigheid

Citaat

Wanneer de interne controle en de morele ‘zekeringen’ die door verticale vormen van moraliteit werden ‘geïnstalleerd’ inderdaad grotendeels zijn weggevallen; wanneer bovendien de daarmee ‘vrijgekomen’ ruimte grotendeels bezet is door de consumptieve economie en de cultuur van het dikke-ik, en wanneer tenslotte externe vormen van toezicht en controle dat ‘morele tekort’ onvoldoende kunnen compenseren, dan wordt de beslissende vraag wat mensen kan bewegen om zich zonder dat zij gedwongen worden, op grond van eigen ervaringen en inzicht in te zetten voor het floreren van de sociale verbanden waar zij deel van uitmaken. Ik duid die vraag aan als de zoektocht naar horizontale vormen van moraliteit.

Paul Cremerslezing (2012), ‘Het belang van moreel kapitaal in zorg en welzijn’

Opzet

In de workshop zullen wij allebei in een korte theoretische van tien minuten het thema toelichten om daarna volop ruimte te geven aan een gezamenlijke zoektocht die liefdevol en begripvol mag wrijven.

Thema

Gert Schout zal in navolging van Steven Pinker laten zien dat sociale rechtvaardigheid gepaard is gegaan met een sterke afname van geweld. Dat wil echter niet zeggen dat er verheven, harmonische individuen op het toneel zijn verschenen. Nee, vrije, onafgestemde, innerlijk verdeelde mensen moeten het met elkaar uit zien te houden. Vreedzame begrenzing is daarbij cruciaal. De begrenzing ligt in de erkenning dat mensen gezamenlijk voor de opgave staan om sociale rechtvaardigheid handen en voeten te geven. Dat vraagt nogal wat van mensen. Hoe kunnen we in een vreedzaam begrenst gebied recht doen aan de diversiteit van mensen, groepen en opvattingen? De vraag is ook hoe we in het onderwijs mensen vormen om zich in dit gebied van onzeker weten en ‘aanklooiën’ te begeven.

Hans van Ewijk vraagt zich af wat we met sociale rechtvaardigheid bedoelen. Het begrip is min of meer gekaapt door progressief Nederland en de tegenwind identificeert dit als oud links. Het is waar dat links het begrip sociale rechtvaardigheid vaak gebruikt heeft als een lijst van wat hoort en moet en zal zijn. Bijna alles en iedereen werd aangeklaagd. We zullen nieuwe wegen moeten zoeken om een open debat binnen de vreedzame begrenzing te zoeken. Sociale rechtvaardigheid is meer een wenkend vergezicht dan een opsomming van rechten en plichten. Het gaat zelfs nog dieper. Moeten we de vicepresident van de Raad van State Donner volgen en zeggen dat het gelijkheidsprincipe vervangen moet worden door ‘ieder het zijne geven’?

Na de twee korte inleidingen zal er in rondetafelgroepen ruimte voor uitwisseling en discussie zijn aan de hand van enkele stellingen. De workshop ronden we af met een kort slotdebat.

5 Workshop Marije Klomp en Fernando Suárez Müller

Valt verantwoord ondernemen te organiseren en professionaliseren?

Citaat

‘[...] the ethics of craftsmanship and cooperative work contained in Sennett’s recent work has a great political relevance in view of the daunting economic, social and ecological challenges of our times. The contemporary pressure on corporations and public organizations to ‘internalize’ moral responsibilities, confronts these organisations with internal moral challenges that cannot be met on the basis of the objectifying and strategic logic of markets and bureaucracies. But the moral indifference of the free market economy and all its supporting bureaucratic systems, cannot be remedied either by invoking the moral resources of the civil society! Public debate, democratic deliberation and the public articulation of specific moral values can confront them with moral challenges, but cannot help them to cope internally with these challenges.’

Kunneman, *Amor complexitatis*, ‘Introduction Ethics of Craftsmanship’ (2012)

Thematiek

Gedreven door externe druk of intrinsieke motivatie kiezen steeds meer organisaties ervoor om verantwoord te ondernemen. Zoals in het citaat naar voren komt is dit geen gemakkelijke opgave binnen de context waarin ze opereren. Hoe zorg je ervoor dat morele verantwoordelijkheden echt geïntegreerd en geïnternaliseerd raken? Hoe ga je om met bijbehorende dilemma’s en uitdagingen? Tijdens deze workshop wordt stilgestaan bij de vraag in hoeverre je verduurzaming van een organisatie kunt organiseren. Daarbij wordt ingezoomd op de rol van de individuele professional, steeds vaker is dit de MVO- of duurzaamheidsmanager. Welke rol spelen zij in dit proces en wat stelt hen in staat om ‘goed werk’ te doen? Zowel Marije als Fernando zijn van mening dat organisaties ondersteund kunnen en moeten worden in hun streven naar verantwoord ondernemen. Terwijl Marije vooral de rol van de MVO-manager als normatieve professional op de voorgrond plaatst, stelt Fernando het werk van de ethische consultant in het licht van een activistische transformatie van de economische structuur van de moderne samenleving.

Opzet

De workshop duurt 1,5 uur.

Na een korte introductie zullen we aan de hand van enkele prikkelende stellingen gezamenlijk ingaan op bovenstaande vragen. De stellingen worden telkens ingeleid door Fernando die één van de oprichters is van de Nederlandse afdeling van Economy for the Common Good en op de Universiteit voor Humanistiek onderzoek doet naar de humanisering van organisaties en Marije die werkt bij bedrijsvennetwerk Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) Nederland en zich in haar promotieonderzoek richt op normatieve professionalisering van MVO-managers.

6 Workshop Jan Nap en Mieke Moor

Over geweld

Citaat

‘Alsof in de ademtocht van de authentieke uiting niet alleen de stilstaande lucht van het ‘feitelijke’ zelf de ruimte van de ontmoeting vult, maar ook de niet eerder gearticuleerde, over verre vlakten meegevoerde adem van het onafgestemde zelf’.

Uit: *Amor complexitatis*, Hoofdstuk 1

Thema

Het thema is geweld.

7 Workshop Cok Bakker en Kees Pieters

Complexiteitsdenken in de praktijk

Citaat

‘Mijn startpunt voor het begrijpen van complexiteit wordt gevormd door ervaringen van levende wezens, inclusief mensen. Ik vat complexiteit dus niet op als een kenmerk van systemen dat ‘van buiten’ af bestudeerd kan worden, maar in de eerste plaats als een ervaring die verbonden is met een bijzondere vorm van bestaan, de bestaanswijze van levende wezens.’

Uit: *Amor complexitatis*, ‘Slotbeschouwing: complexiteit als verwikkeling’

Kaderstelling

We hebben gezien dat onze interesses (binnen het raamwerk van complexiteitsdenken) sterk gericht zijn op de volgende kernwoorden: samenwerking, transcendentie, toeval, onderwijs en natuurlijk normatieve professionalisering. De volgende contouren tekenen zich af:

‘Wat is de rol van toeval in ons professionele levensverhaal, en waarom zijn we (of is ‘men’) geneigd deze niet te onderkennen als invloed?’

Vanuit deze vraagstelling willen we de neiging binnen het onderwijs (en andere organisaties) verkennen om schijnzekerheden op te tuigen d.m.v procedures, checklists, e.d. We zijn er ons van bewust dat de deelnemers aan de workshop waarschijnlijk niet overtuigd hoeven te worden van de beperkingen van deze schijnzekerheden, maar we willen de dynamiek tussen het (objectiverende) procedurele en het subjectieve onderzoeken, waaronder ook de verschillende neigingen om daarmee om te gaan, en vooral ook de rol van het subjectieve in de omgang met professionele onzekerheid en de noodzaak van samenwerking.

Het programma voor de workshop

1. Opening
2. Spel: ‘normatief neutraal spel’
3. Objectiviteit en subjectiviteit in het technologisch denken
4. Spelronde: ‘De Wending’, welke rol speelt toeval in je persoonlijke professionele levensverhaal
5. Gezamenlijk: open dialoog met de verhalen
6. Spelronde: toeval als normatief fenomeen (wegredeneren van de rol)
7. Afsluitende sessie

8 Workshop Doortje Kal en Richard Brons

Strijdigheid en Kwartiermaken – meer ruimte maken voor een ander verstaan?

Perspectieven vanuit o.a. Jessica Benjamin en Judith Butler

Citaat

‘Het idee, dat alle mensen ‘diep vanbinnen’ gericht zijn op welwillende, empathische, en op dialoog gebaseerde banden met anderen wordt vervangen door het idee dat wij ‘anders zijn’ moeilijk verdragen, dat wij elkaar niet met rust kunnen laten en de realiteit van de ander voortdurend intrapsychisch vervormen, met als gevolg dat wij elkaar steeds weer uit onze voegen lichten. Maar als we dat niet zouden doen zouden we iets essentieel missen: ons agressieve potentieel levert ook steeds weer impulsen op voor vreedzame begrenzing van almacht, en kan zo bijdragen aan ervaringen van intersubjectiviteit en diepe verbondenheid met anderen’.

Amor complexitatis, ‘Humanisme en kosmopolitisme: een kritisch Perspectief’

Strijdigheid

Het begrip strijdigheid (Lyotard’s *différend*) speelt in Richards en Doortjes proefschriften bij Harry Kunneman een hoofdrol en Doortje heeft het binnen kwartiermaken tot een cruciale notie gemaakt. De kern van de *strijdigheid als différend* bestaat volgens Lyotard uit

het lijden aan het onrecht dat de eigen positie (ervaring, beleving, aandoening, herinnering) niet tot uitdrukking kan worden gebracht in een situatie waar juist die positie in het geding is. [...] Voor de ene partij hoeft helemaal geen sprake te zijn van een conflict, want er is vanuit de optiek van die partij niets waar te nemen dat in het geding zou kunnen zijn. De andere partij lijdt echter onder deze representatie van ‘wat er (niet) het geval is’.

Kwartiermaken – Doortje Kal

Doortje meent dat de betekenis van strijdigheid nog immer actueel is en voor kwartiermakers - allen die werken aan ruimte voor anders-zijn – een zeer betekenisvolle notie. Niet alleen bij mensen met een psychiatrische achtergrond die vaak niet kunnen verwoorden wat er aan de hand is omdat de termen van de anderen niet de hunne zijn... zo worden mensen in het zogenaamde keukentafelgesprek tegenwoordig aangesproken op hun ‘eigen kracht’ – op dat wat ze wel kunnen. Ten opzichte van vroeger toen mensen met een handicap alleen als gehandicapt werden gezien is dat een vooruitgang, maar als het betekent dat je je kwetsbaarheid niet meer naar voren kunt brengen, doet opnieuw strijdigheid zich voor: ‘Zo’n gesprek voelt alsof ik mij figuurlijk voor een wildvreemde uitkleed en daar bloot sta en al mijn wonden moet aanwijzen om aan te tonen dat die wonden verzorging nodig hebben’ (Scriptie Clara Velema, 2015).

Jessica Benjamin en Judith Butler – Richard Brons

In *Amor complexitatis* hecht Harry Kunneman veel waarde aan het werk van Jessica Benjamin en ook Judith Butler, waar het gaat om het overbruggen van complexe strijdigheid en mis(ont)kenning

van de andere ander(en). Harry Kunneman leest bij Benjamin dat volwaardige erkenning van de ander pas mogelijk wordt na doorgaans moeizaam beteugelen van eigen machtsstreven over de ander, in een vreedzame begrenzing over en weer (zie bijvoorbeeld zijn hoofdstuk 'Moraliteit en agressie in relaties en opvoeding').

Richard Brons zal een filosofische onderbouwing geven voor zijn argument dat Benjamin's opvattingen over intersubjectiviteit en de ruimte van 'de Derde' juist ook in de praktijk van kwartiermaken toch méér mogelijkheden kunnen scheppen voor overbrugging van strijdigheid, in pogen tot meer spiegelend-lichamelijke, en minder cognitief-talige ontmoeting.

Citaat uit een recent artikel van Doortje Kal en Gustaaf Bos:

'Van essentieel belang is de vaardigheid te verwerven de ander niet te verstaan. Bedoeld is de weigering toe te geven aan de altijd aanwezige behoefte de ander te verstaan binnen het eigen voorgegeven referentiekader. Een dergelijke weigering opent creatieve mogelijkheden tot een nieuw en beter wederzijds verstaan.'

Discussie

Doortje Kal en Richard Brons geven vervolgens een aanzet tot discussie over de mogelijkheden strijdigheid te overbruggen, en dat niet alleen in de praktijk van kwartiermaken – over de waarde en de mogelijkheden van de ontmoeting en het (moeitevol?) verwelkomen daarin van verschil én geschil.

Een voorbeeld (van strijdigheden en Benjamin's 'ruimte van de derde')

<http://sociaal.net/column/kwartiermaken-in-evergem/> (*column van Peter Dierinck*)

9 Workshop Tineke Abma, Gaby Jacobs en Gustaaf Bos

Wrijving in participatief onderzoek: wat doen we ermee en (hoe) kan dat anders?

Citaat

‘De gedeelde ervaring dat dat soms lukt, draagt bij aan het vertrouwen dat herstel mogelijk is van de onvermijdelijke intrapsychische en relationele beweging naar de autopoietische kant van het spectrum en aan het doen afnemen van angsten en verwijten met betrekking tot die onvermijdelijke beweging. Die kant is er en hoeft niet te verdwijnen, maar we vallen er niet mee samen en we kunnen over en weer leren om daar beter mee te werken.’

Amor complexitatis, Slotbeschouwing

Thematiek

Wrijving vindt overal plaats waar mensen samen komen, samen werken, samen leren. Het hoort erbij en is betekenisvol, leerzaam zelfs, maar toch lopen we graag om wrijving heen, houden het onder de tafel of snoeren het de mond met een machtsgreep of met ‘de meeste stemmen gelden’. Ook met de ratio (nieuwe afspraken, planningen of taakverdelingen bijvoorbeeld) valt de wrijving niet op te lossen. Dit brengt ons in verwarring, maakt angstig of boos, want we begrijpen het niet, er is onduidelijkheid, we zitten niet op een lijn, afspraken worden niet nagekomen, er wordt geroddeld of gezwegen. Het kan ertoe leiden dat we het opgeven, onze tijd wel uitzitten, in een project, in een relatie of op een werkplek. Of eruit stappen.

Opzet

In deze workshop gaan we in op participatieve vormen van onderzoek, zoals actieonderzoek of responsieve evaluatie. Het zijn vormen van onderzoek waarin verschillende belanghebbenden met elkaar samen iets aangaan: bijvoorbeeld professionals, onderzoekers, leidinggevendenden, cliënten en hun naastbetrokkenen. Er is vaak een gezamenlijk doel geformuleerd en deelnemers doen vrijwillig mee. Vroeg of laat (meestal vroeg) gaat het ergens wringen. Met elkaar gaan we aan de hand van voorbeelden van eigen onderzoek in drie subgroepen met de volgende vragen aan de slag:

1. Waaraan herkennen we wrijving? Hoe ‘weten’ we dat er iets wrijft? En wat is dat dan?
2. Waarom lopen we om wrijving heen? En op welke manieren doen we dat?
3. Wanneer wordt wrijving een moment waarop ook wordt geleerd? Wat is dat dan precies? Hoe kunnen we wrijving beter benutten in participatief onderzoek?

Elke subgroep richt zich dan op één vraag.

We werken met verhalen en beelden om dit thema in te kleuren en de neerslag ervan aan het einde van de workshop te kunnen presenteren.

10 Workshop Bart van Rosmalen en Marieke Ploeg

Kritische organisatietheorie en muzische professionalisering

Startcitaat:

‘...de authenticiteit van het onafgestemde zelf betreft niet het adequaat uiten van een aanwezigheid als wel het contact met een open veld van mogelijkheden dat in de uiting mee-resoneert. Alsof in de ademtocht van de authentieke uiting niet alleen de stilstaande lucht van het ‘feitelijke’ zelf de ruimte van de ontmoeting vult, maar ook de niet eerder gearticuleerde, over verre vlakten meegevoerde adem van het onafgestemde zelf. Wanneer deze gedachtegang enigszins hout snijdt, dan is voor de kwaliteit van omgang tussen mensen onderling ... ook het contact met het onafgestemde in ons bepalend, een contact dat ons unieke lichaam in het spel brengt, ons genieten, lijden en verlangen, onze emotionele bewogenheid en beweeglijkheid.’

Uit: ‘Brief aan mijn leermeester’, 1998

Vertrekkend vanuit dit citaat worden in deze workshop het begrip muzische professionalisering en het belang daarvan voor het in praktijk brengen van amor complexitatis vanuit twee invalshoeken verkend en uitgediept. Bart van Rosmalen licht toe hoe dit begrip zich ontwikkeld heeft vanuit zijn eigen werkpraktijken en doet een muzische oefening met de deelnemers. Vervolgens vertelt Marieke Ploeg over haar praktijk als organisatiekunstenaar. Samen nodigen ze u uit voor een muzische oefening in een fysiek citaten-moeras.

11 Workshop Michiel Korthals en Henk Manschot

Amor complexitatis in het tijdperk van het Antropoceen

Citaat

De uitdrukking *Amor complexitatis* is het kernbegrip geworden in het denken van Harry Kunneman. Het begrip verdiept en complexificeert zich naarmate Harry radicaler uit zijn ‘antropocentrische bevangenschap’ ontwaakt. In deze workshop willen we het begrip plaatsen in de context van het Antropoceen en vanuit twee perspectieven met Harry in gesprek gaan. Als aanknopingspunt nemen we het volgende citaat uit *Amor complexitatis*.

Harry Kunneman schrijft:

‘Mijn startpunt voor het begrijpen van complexiteit wordt gevormd door *ervaringen* van levende wezens, inclusief mensen. Ik vat complexiteit dus niet op als een kenmerk van systemen dat ‘van buiten’ af bestudeerd kan worden, maar in de eerste plaats als een ervaring die verbonden is met een bijzondere vorm van bestaan, de bestaanswijze van levende wezens. Ik karakteriseer die bestaanswijze als *verwikkeling*.

De nieuwe morele horizon die voor de mensheid opdoemt betreft het onder ogen zien van onze verwikkeling in destructieve en exploiterende vormen van omgang met andere levensvormen en het werk maken van betere vormen van samenwerking met hen en met elkaar. Mijn hoop voor onze toekomst berust op het ontstaan van nieuwe bemoedigende verbindingen tussen de verschillende gedaantes van amor complexitatis die daarvoor nodig zijn.’

Uit *Amor complexitatis*, Slotbeschouwing

Opzet

Eerst zal Henk Manschot enkele potentieel leerzame wrijvingen opsporen tussen de amor complexitatis van Kunneman en de amor fati van Nietzsche aan de hand van Nietzsches uitspraak: ‘De (moderne) mens is een koord gespannen tussen de aap en de Boven-mens, een koord boven een afgrond.’ Daarbij komt de vraag aan de orde wat wij in onze tijd onder ecologische levenskunst zouden kunnen verstaan.

Daarna zal Michiel Korthals nagaan welke mogelijkheden het begrip amor complexitatis opent wanneer we er mee rekening houden dat *voeding* de symbiotische interacties tussen levende wezens en tussen levende en dode processen stuurt. Verantwoorde menselijke voedingsproductie (landbouw) ingebed in deze interacties levert in het Antropoceen nieuwe morele uitdagingen op. Hoe gaan we om met de vele gegadigden voor een bloemkool of fruit? Welke vaardigheden en instituties zijn nodig om op vreedzame wijze om te gaan met de heel verschillende voedings wensen van organismen? Zijn verhaal is getiteld ‘Landbouw: samenwerking en concurrentie van dode en levende processen’.

Beiden geven een presentatie van ongeveer 20 minuten. Daarna gaan we in gesprek met de deelnemers.

12 Workshop Carmen Schumann en Arnold van Elteren

Nieuwe wegen voor humanistisch raadswerk

Leven en lijden, het pleit voor goed leven en het ongemak daarbij

Citaat

‘Aan Butler’s gedachte dat oncontroleerbare verwikkeling in het leven van een ander niet per se een bedreiging hoeft te zijn, maar juist een voorwaarde voor existentiële diepgang vormt, voegt Benjamin het idee van de vreedzame begrenzing toe, die via een proces van co-creatie tot wederzijdse acceptatie van verschil en daarmee ook tot wederzijds ervaren intimiteit kan leiden’

Uit: *Amor complexitatis*, ‘Moraliteit en agressie in relaties en opvoeding’

Thematiek

Carmen Schuhmann en Arnold van Elteren bieden een visie op Humanistisch Raadswerk en Hermeneutisch Werk als begeleiding bij oriëntatieprocessen in de morele ruimte en praktijkontwikkeling. De omgang met de Ander en gerichtheid op ‘goed leven’ staan daarin centraal. Goed proberen te zijn voor de ander, voor jezelf en voor het collectief klinkt en is heel mooi, maar is dat het hele verhaal? Zien we onszelf niet vaak heel vlot aan situaties van lijden voorbij-schieten, en voelt dat pleit voor goed leven dan niet heel klef, naïef en misschien zelfs wel gewelddadig?

Werkwijze

Als workshopdeelnemer neem je aan een gezamenlijk onderzoeksproces deel. Carmen Schuhmann en Arnold van Elteren presenteren hun werk als aftrap voor een onderzoek waarvan workshopdeelnemers ook hun eigen verkenningen van ‘nieuwe wegen voor humanistisch raadswerk’ deel kunnen maken. We hopen een leerzaam, wat wanordelijk en gezellig anderhalf uur ‘hermeneutisch werk’ met elkaar te kunnen doen.

Organisatie conferentie

Gezelschap Waardenwerk

i.s.m. Universiteit voor Humanistiek

info@waardenwerk.nl

Organisatie afscheidsrede en receptie

Universiteit voor Humanistiek

info@uvh.nl

